

Прегледни рад

UDK 327.362(100)

DOI br. 10.7251/SVR1205167N

НЕКОЛИКО НАЗНАКА О АПОРЕТИЧНОСТИ ПАЦИФИЗМА КАО СПЕЦИФИЧНОГ МИШЉЕЊА И ПРАКТИКОВАЊА МИРА

Слободан Наградић

Факултет политичких наука Универзитет Бања Лука

Апстракт: У раду се пропитују суштина и манифестације феномена пацифизма. При томе, полази се од филозофско-етичког утемељења и импликација ове категорије, појма, његовог значења, појавних ликова, врста итд., али се у аналитичко поље уводе и параметри и императиви социологије и политикологије. То се показује сасвим оправданим и легитимним, имајући на памети факт да је пацифизам као «јединство» идеја, размишљања, учења/теорија, пројеката, ставова, иницијатива, активности, медија(тора), механизма, инструмената, форума, асоцијација, институција и сл., релевантан социјални, а потом и политички реалитет, процес, релација и исход, односно с обзиром на факт да је у готово сваком пацифизму «законито» присутна перманентна интенција, потреба да се он институционализује и етаблира. С друге стране, аутор показује да је једно «лице», аверс пацифизма, његова иманентна, унутрашња напетост, противрјечност, неконзистентност (у њему самом), посебно кад се он из сфере теорије, етике, филозофије, теологије и сл., транспонује и фокусира на свијет и простор људских ствари, дакле морала и политике. У расправи је доказана теоријско-практична инсуфицијентност пацифизма и немогућност његове радикалне и тоталне, свевремене имплементације и озбиљења у конкретним, историјским околностима, при чему се не мијења смисао и потенцијални значај тог садржаја и вриједности приступа, мишљења и истраживања мира, миротворства и мирољубивости, али без апсолутизације његових полазишта/начела, порука и реперкусија.

Кључне ријечи: *мир, миротворство, мирољубивост, пацифизам, рат, напад, насиље, репресија, отпор, одбрана, етика, морал, императив, норма, ненасиље, мировни покрети, полемологија, иренологија, истраживање мира, праведни рат, право рата/ратно право, хуманитарно право, правда, међународно јавно право, свјетске мировне иницијативе, организације, толеранција, трпљење.*

Ако се “прави”, пуни и универзални мир, тешко, споро и “скупо” достиже, ако мира нема свуда и увијек, ако за њега нису сви, а прије свега милитаристи, белицисти и ратни хушкачи и профитери свих “боја” и провенијенција, онда треба узети од њега оно што се и колико може, макар једну његову “фракцију”, потенцију и погодност, а његову универзализацију, у свим димензијама и сферама, дакле и хоризонтално и вертикално, оставити за боље прилике, након дубљег

освјештавања темељних социјалних снага које ће га наговјестити, а на крају и озбиљити, повијесно верификовати. Чини се да на тај начин, у том координатном систему, резонују неки друштвени субјекти, прије свега поједини нови социјални покрети¹, иницијативе, акције и форуми, који се залажу за мир, који отворено преферирају и сасвим пристрасно фаворизују мирно рјешавање свих сукоба, а нарочито ратних, и за успостављање, имплементацију мира на глобалном, свјетском плану, одмах и овдје, у мјери у којој је то изводиво. Ријеч је о мировним и/или пацифистичким покретима и стремљењима², чија је ренесанса била актуелна 70-их и 80-их година 20. вијека, након чека постају “демоде” и мање утицајни.³

Због тога је легитимно и потпуно разумљиво што се у елаборацији феномена мира мора, макар у назнакама, уз свијест о недостатности таквог приступа, рећи неколико ријечи и о пацифизму⁴ и пацифистичким покретима, покушајима, пројектима и тенденцијама. Али, одмах треба нагласити, а потом и елаборисати –

¹ Шире о социјалним покретима, па и о новим друштвеним покретима, видјети код: Ален Турен, Социологија друштвених покрета, „Радничка штампа“, Београд, 1983, Вукашин Павловић, Обнова утопијских енергија, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987, те у радовима српских и југословенских (бивших) социолога, филозофа и политиколога, попут, нпр. И. Вејводе, З. Видаковића, С. Дворника, Б. Деспот, З. Покровца, Л. Вељака, Ж. Пуховског и др., односно код свјетски признатих ауторитета о овој проблематици попут Агнес Хелер, Џона Кина, Рудолфа Бароа, Андре Горца итд.

² Да ли се могу изједначити значења ријечи и синтагми пацифизам, пацифистички покрети и мировни/мировњачки покрети и да ли их је сувисло синонимно користити или је, пак, примјереније суштини ових појмова и збиље, ако ни због чега другог онда зато да би бар некако одредили појаве које се тичу борбе за мир. И већ тешкоће приликом одређивања, саме по себи указују на њихову комплексност.” Сф. Бојан Грбовшек, Мировни покрети, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987. стр. 89. Ibidem, стр. 7. Овакво одређење феномена пацифизма, а о миру да и не говоримо, не само да је одвећ редуковано, једнострано, него је и крајње неоперабилно, тешко у пракси апликативно и, стога, нетачно и некорисно.

³ Шире о мировним покретима видјети у: Бојан Грбовшек, Мировни покрети, нав. издање, затим Соња Лихт, Мир, у: Енциклопедија политичке културе, „Савремена администрација“, Београд, 1993, Лучио Марги, Покрет за мир и европски социјализам, “Марксизам у свету”, бр. 3, Београд, 1983. и др.

⁴ Израз, појам пацифизам први пут је употребио Е. Арнолд 1901. године у вријеме кад се трагало за називом међународне активности и покрета за мир. Упореди: Милојко Стојановић, Полемиологија и ирениологија, општи део, „Номос“, Београд, 1993, стр. 83.

додуше, за ниво и потребе расправе у којој је у “главној улози” једна друга тема: мир, а не сам пацифизам – да постоји више, мноштво дефиниција пацифизма⁵, да су оне међусобно противрјечне, баш као што је и сам појам пацифизма у себи “напет”, супротстављен, антагонизиран. Такође, кад је ријеч о актерима пацифизма, дакле о пацифистичким покретима, иницијативама, установама, форумима итд., а да би се, опет, објаснио садржај и значење, импликације појма пацифизам, ваља експлицитно и освијестити факат да су бројнији пацифистички покрети, нарочито неслагања и трвења међу њима, него евентуални позитивни учинци, резултати које су пацифистички поглед на свијет и пракса, активност до сада получили, упркос толиким покушајима и настојањима у том циљу и правцу.⁶

Да ли је појам пацифизма у себи противрјечан и откудa неспоразуми у вези са тим термином? С друге стране, како то да је ова категорија толико “популарна” и тако распрострањена у јавној употреби, нарочито код неселективних и површних медија информисања и других некритичких конзумента и посредника? Сматрамо да је то и због тога што “Више различитих учења носе назив 'пацифизам', и није могуће рећи ништа уверљиво о томе а да се не каже које се од тих учења има у виду.”⁷, али се сви разлози “пријепорности” појма пацифизма не могу свести само на овај, овдје актуелизован. Стога ваља ући у “брисани простор” филозофског дискурса, у аналитичко поље етике као филозофије морала и

⁵ “Термин ‘пацифизам’ има два значења. Једно је теоријско-филозофски и морални став, који се најчешће дефинише као тежња за миром. Такво дефинисање пацифизма најчешће полази од моралних принципа, који осуђују насиље и рат као такве и глорификују мир”. М. Стојановић, *Ibidem*.

⁶ Прије више од шездесет (60) година занимљиву сумњу у мо(гу)ћ(ност) пацифизма и јаловост, теоријско-практичну импотентност и “неучинковитост” дискусије о њему, исказао је Марцел Шнајдер у свом предговору Кантовој расправи „Вјечни мир“, коју је, иначе, он сам превео и приредио за штампу. Његово запажање овдје цитирамо да би се изнова показало колико мало се одмакло у “пракси” пацифизма, али и због тога што сматрамо да о томе не треба престати промишљати и чинити у границама које детерминише збиљски живот. Дакле: “Идеја светског мира једна је од најстаријих тема у развоју људске мисли и културе. Њу сусрећемо у разним облицима и манифестацијама: политичким, верским, литерарним и филозофским, у свим историјским епохама, на Западу и на Истоку. Увек наново постављена и решавана, она представља – и дан данашњи – крупан неостварен проблем целог човечанства.

Са тим дугим веком пацифистичке тенденције може се једино упоредити јаловост и неуспешност њеног реализовања. Колико покушаја толико неуспеха. Идеја мира спада међу историјом осрамоћене идеје. Појам међународног мира постао је права иронија, а вечни мир међу људима – сарказам и *contradictio in adiecto*”. Марцел Шнајдер, Предговор, у: Имануел Кант, Вечни мир. Филозофски нацрт, “Гутенбергова галаксија” и “Ваљевска штампарија”, Београд-Ваљево, 1995, стр. 7.

⁷ Јан Нарвесон, Пацифизам: филозофска анализа, “Гледишта”, бр. 11-12, Београд, 1985, стр. 122.

пропитати шта пацифизам значи и импликује у тој сфери човјекове егзистенције и отјелотворењу које “пробија” ка *societas*-у, које се хоће етаблирати у социјалном миљеу и односима. Али, нису ли нека одређења, дефиниције пацифизма филозофски ирелевантне и није ли примарнији задатак ове елаборације да се види који садржаји пацифизма не “одзвањају празно”, тј. нису значењски (не)попуњени, а повијесно неутемељени, односно не кореспондирају са збиљским процесима и односима у историји и друштву чији је бар један сегмент или тенденција у динамици - пацифизам као одговор на изазове друштвених и повијесних кретања и трансконфигурација у којем се крије тајна релативне популарности пацифизма, али пацифизма редукованог на једну његову димензију: као покушај нормирања моралног учења, схватања, на-говора, обликовања става и праксе.⁸

За филозофију, тачније за етику која је - симплификовано речено - филозофска рефлексија моралитета у свим димензијама његовог бивања и манифестовања, “интересантно” је оно схватање пацифизма “по коме нико не треба да се силом супротставља насиљу”⁹. Овим ставом се хоће рећи да тако одређују пацифизам они који себе доживљавају, “виде” као пацифисте. То, дакле, није нека дефиниција пацифизма, није његово одређење из “перспективе” и пера неког иренолога, неког ко вриједносно непристрасно проучава феномен мира, па и пацифизма или, пак, неког пацифисте другачијег исходишта и оријентације. Не, то је само констатација са каквим одређењем пацифизма филозофија хоће да се “ухвати у коштац”, да би показала његову логичку неконзистентност, противрјечност, па онда и моралну неодрживост, пошто такво становиште/ самодоживљај, одређење настоји да се универзализује, поопшти, да вриједи у свим приликама, околностима, код свих субјеката, без обзира на њихове онтолошки мање важне акциденције. Али, без обзира како пацифисти себе дефинисали, и упркос томе да ли таква “дефиниција” интригирала филозофију/етику или не, од неког одређења пацифизма, макар као *technicus*-а *terminus*-а, се мора поћи, тим прије што се овдје преферира социолошки приступ који подразумејева већи степен егзактности, него што је то у филозофији и умјетности, а нарочито у књижевности. Додуше, они који тако “пробирају” у смислу одлуке који пацифизам хоће узети у разматрање а који, пак, неће, не само што не могу избјећи приговор(у) за сасвим субјективни уклон и

⁸ Уколико пацифизам, или макар једна његова верзија или теоријско исходиште и апологија, јесу популарни, а што се мора редуковати само на уске “кругове” салонских интелектуалаца и квазиучених јавних дјелатника који у свему преферирају лични комотитет, те код неких медија информисања склоних моралисању и морализаторском односу спрам рата итд., онда се разлози томе налазе “у пропуштању да се увиди у чему се тачно састоји то учење.” Јан Нарвесон, цит. дјело, стр. 123.

⁹ Ј. Нарвесон, *op.cit.*, стр. 123.

волунтаристички приступ предмету свог “рада”, тј. мишљења, него и да су се већ “сврстали” уз једну струју, оријентацију унутар пропитивања пацифизма, и да су до те позиције дошли својеврсном “сегрегацијом”, дискриминацијом, ниподаштавањем неких варијанти и димензија пацифизма.

Пацифизам је однос – однос према рату, али такав однос који превиђа, не само због непознавања, или не у првом реду због тога, све димензије, а посебно инструменталну вриједност рата. Пацифизам хипостазира интринсичну за рачун циљане, телеологичне вриједности и суштине рата. “Транични облик тог става према рату, онај по коме се броји само његова посебна, негативна вредност, док је његова инструментална вредност потпуно неважна (а онда су неважне и циљне вредности за које је он инструментална вредност), можемо означити као пацифизам”.¹⁰ Видимо да је код дефиниције пацифизма најважније постулирање негативног односа спрам рата, оцена да је он, тј. рат, зло и то апсолутно зло, и да га као таквог треба искоријенити, елиминисати, учинити непостојећим. Али, пацифизам није само однос према рату, он у себе укључује по многим одређењима подразумемијева и третирање, однос спрам насиља, још уже: употреби силе, прије свега физичке силе. Пацифизам јесте становиште које осуђује, “забрањује” употребу физичке силе и насиља, без обзира у коју сврху и за које циљеве се она проводила. Из оваквог одређења, тј. уношења нових елемената у дефиницију пацифизма, јасним нам се чини и став по којем “Насиљу се не треба супротстављати силом, ни када је у питању одбрана или казна.”¹¹ Зато за пацифисте који инаугуришу овај садржај и модел пацифизма чувена новозавјетна заповијест: “Не убиј!” вриједи универзално, у свим околностима, временима, за све актере и упркос томе што би се релативизовањем тог императива могло (доброга, кориснога) постићи, односно (лошег, штетнога, непријатног, злог и сл.) избјећи или спријечити.¹² Пацифисти настоје да ово своје становиште, свој морални сгедо наметну као апсолутно важење, као универзалну дужност, дакле као нешто што се не може одбити а да то не буде морално негативно вредновано, аксиолошки недопустиво. Утолико пацифизам, хотећи да буде морално доминирајуће и обавезујуће становиште, норма коју ваља испунити, стреми општости, безусловности, апсолутизацији и тоталном важењу, јер њега/пацифизма нема уколико се он фрагментизује, сведе само на неке моралне заповијести, на неке актере, у појединим приликама, ако се почне трагати за изузецима и

¹⁰ Јован Бабић, Морал и наше време, “Просвета”, Београд, 1997, стр. 180.

¹¹ Богољуб Шијаковић, РАТ(и)РАТИо(налност) – Између рационалног насиља и насилне рационалности, “Луча”, бр. 2, Никшић, 1992, стр. 10.

¹² Упореди: Томас Нејцел, Рат и покољ, “Гледишта”, бр. 9-10, септембар-октобар 1985, Београд, стр. 208.

оправдавати их. “Релативизам пориче пацифизам.”¹³ Међутим, управо зато што пацифизам то не може надићи, трансцендирати, што се не може универзализовати и постати морално обавезујуће понашање свих и свуда, он нужно остаје једно парцијално, групно, готово приватно становиште и норма која морално обавезује само индивидуе. Разумије се, само оне појединце који уважавају, слиједе такво становиште и постулате, па и друге наводе/усмјеравају на исто. У томе и јесте истовремено и недефинљивост појма пацифизма и његова унутрашња, логичка противстављеност, неконзистентност. Стога Ј. Бабић и узвикује да се пацифизам “може означити као становиште у противставу”¹⁴, а Б. Шијаковић упозорава на циркуларност, тј. врћење у круг дефиниције пацифизма (круг се затворио, немогућност “пробоја” спрам вањског, оног другог од којег зависи и које одређује сам пацифизам) по којој испада да је пацифизам “оно чега се придржавају пацифисти, а пацифисти су они који се придржавају пацифизма”¹⁵, што је логичка грешка у дефинисању – изједначавање *definiensa* и *definiendum*, односно објашњавање једног другим, па све до Фагеовог приговора пацифизму на почетку 20. вијека да “затвара историју ... у корист оних који се ... користе правом силе”.¹⁶

На чему речене рефлексије и интерпретације феномена пацифизма базирају своје оцјене о тешкоћама дефинисања пацифизма¹⁷, односно о његовој иманентној противрјечности и немогућности задобијања једне деонтологије пацифистичког понашања или, другачије казано, прерастања индивидуалних

¹³ Б. Шијаковић, *op. cit.*, стр. 10.

¹⁴ Ј. Бабић, *Морал и наше време*, цит. издање, стр. 183.

¹⁵ Б. Шијаковић, *Ibidem*.

¹⁶ Faguet, *Le Pacifisme*, Парис, 1908., р. 202. Наведено према: Момир Б. Милојевић, *Схватање мира у радовима Михаила Илића*, у: *Правна и политичка мисао Михаила Илића*, Правни факултет, Београд, 1995., стр. 176-177.

¹⁷ Колико је логички и морално/практички спорна дефиниција пацифизма илуструје размишљање пласирано као аргументација за тумачење неких моралних феномена: “Пацифизам се обично одређује као гледиште да је насиље рђаво: да нико никад не може с правом да се послужи насиљем. Стандардни аргумент против дефинисаног пацифизма гласи да је такво гледиште претерано, екстремно – да засигурно има случајева када с правом можемо применити насиље у самоодбрани или одбрани других. Да би измакао овом приговору, пацифист може да своје гледиште изнесе као индивидуални идеал. Он може да тврди да је уздржавање од насиља морално бољи начин живота неголи живот у којем је насиље допуштено, премда први начин живота није обавезан за све и свакога, нити је пак други начин живота увек и за сваког рђав; да се он определио за идеал ненасилног живота; да би, сходно томе, за њега било неисправно да се служи насиљем, али да он не осуђује оне који нису прихватили пацифистички идеал, пошто за њих није увек неисправно да прибегну насиљу.” Игор Приморац, *О трпеливости у моралу*, у: *О толеранцији – расправе о демократској култури*, “Филип Вишњић”, Београд, 1989., стр. 271. И сам Приморац се овдје позива на рад С.К. Ihare, “In Defence of a Version of Pacifism”, *Ethics*, vol. 88, 1977/78.

пацифистичких увјерења као моралних норми у дужност, обавезно понашање и морално санкционисање у заједници, код свих потенцијалних учесника неког актуелног или виртуалног рата, насиља, физичке принуде¹⁸, принуђених на одбрану и противљење нападима, заговорницима мира?¹⁹

Прије свега на томе да се пацифисти описани на претходни начин саморазумијевају, дакле себе доживљавају као особе(ности) које “начелно одбацују сваки рат”²⁰, односно које сматрају и кажу да се “нико никада не треба да брани од напада”²¹, а да је пацифиста онај човјек “који се у тој мери супротставља насиљу да га неће употребити чак ни за одбрану самога себе или неког другог”²², а то јесте оно што је парадоксално, што је морално неконзистентно, повијесно/практично неодрживо, немогуће и зато као теорија, као етика неплаузибилна, па и по сам мир за који се транспарентно залаже и оправдава га, неефикасна. Проблем са овако тотално – не заборавимо: у коријену ријечи тоталитаризам, а он данас има неподијељену негативну аксиологију и конотацију, је баш ријеч *totus-totum* – схваћеним пацифизмом јесте у његовој радикалности, неспремности на компромис са другим и другачијим исходиштима, садржајима и вриједностима егзистенције и моралитета. Поричући рат, насиље, физичку и сваку другу принуду, осуђујући припреме за рат, угрожавање мира и сл., овакав пацифизам одбацује свако чињење истих и одриче право било коме да их чини, било када и у било које сврхе. Ниједан циљ не оправдава насиље, пријетње, рат, угрожавање других, односно употребу недопустивих средстава. Чак и онда и уколико се рату и насиљу није могуће никако другачије супротставити до силом, отпором, одбраном од њих.

Описани пацифизам негира, не оправдава, не дозвољава ни право на одбрану; штавише, и одбрану саму. За пацифизам и пацифисте овог “соја”, легитимирајуће је увјерење по којем је “борба морално неприхватљива и по којем сви треба да се уздржавају од борбе”.²³ Ако је чак и одбрана морално неприхватљива, ако се ни она

¹⁸ О опсегу и садржају категорије “физичка сила”, тј. да се не ради само о законима механике, види: Ј. Нарвесон, *op.cit.*, с. 131.

¹⁹ Разумије се, има и других, опречних становишта о “природи” пацифизма. Овдје помињемо само два, “најекстремнија” супротстављања Бабићевом и Нарвесоновом становишту које пледира за логичко-етичком неконзистентношћу појма пацифизма. Први рад је Креига К. Ихаре: “У одбрану једне верзије пацифизма”, “Гледишта”, бр. 11-12, Београд, 1985, а други Милорада Беланчића, Умирујући логоцентризам и рат, “Луча”, бр. 2, Никшић, 1992.

²⁰ Ј. Бабић, *op.cit.*, стр.144.

²¹ Јан Нарвесон, цит. дјело, стр. 129.

²² Исто, стр. 130.

²³ Труд Р. Гоувир, Толеранција и “догматизам” у етици, у: О толеранцији – расправе о демократској култури, /приредио И. Приморац/, “Филип Вишњић”, Београд, 1989, с. 236.

не допушта, тј. не може оправдати, а одбране нема без примјене силе, без противљења, отпора једном иницијалном, првом, нападачком насиљу, то онда значи да је недопустив и отпор, да се ни он не смије пружати, то онда заиста подразумева да се, да парафразирамо Исуса Христ(ос)а – јер прилика за цитирање ће тек бити – окрене и десни образ, кад се добије ударац по лијевом, односно да се на то уопште не реагује. И баш у томе и јесте парадоксалност, противстављеност и неконзистентност овако свађеног пацифизма и његове претензије да морално обавезе људе да дјелују у “духу”, на фону и трагу тих императива. Одричући употребу насиља, силе, борбе, одбране и сл., пацифисти са оваквим “идеолошким” исходиштем и теоријским оправдањем одбацују нужност и потребу отпора сваком нападу, сваком угрожавању политичког, духовног и физичког идентитета и интегритета људи, група, државе. Али, пошто они хоће, и увјерени су да је то могуће, да своје становиште учине моралном дужности, дакле моралном праксом, то значи да такав став импликује активност – активност на спречавању, онемогућавају апликације било какве силе, отпора, јер и они садрже кориштење насиља. Другим ријечима, пацифисти су дужни да се боре против борбе, да дају отпор примјени и сврсисходности отпора, да се супротстављају одбрани пошто је то једино што могу, јер, како смо показали, они одбијање пружања отпора рату, насиљу, физичкој и другој принуди, тортури итд., сматрају беспотребним, некорисним и морално невалидним, неоправдивим. Зато је, и то јесте оно што је парадоксално и као противрјечност иманентно овако схваћеном пацифизму и његовом моралном конституисању и постулирању, сва пажња и активност пацифиста актуелизоване провенијенције усмјерена ка онима који, такође, преферирају мир, који се за њега “залажу”, али на један активан начин, пружајући отпор и бранећи се од агресије, рата, насиља, физичке и моралне деградације и деперсонализације, а који не морају бити пацифисти, или бар не пацифисти тоталног, радикалног усмјерења. Бивајући против силе и насиља, борби и рата, ови пацифисти то једино могу демонстрирати са онима који се бране од тог истог, дакле силом спречавајући друге да се бране, пошто у старту, а priori, одбацују нападачку “политику”, тј. насиље и рат. Тако они доводе у питање, заправо негирају темељни принцип по којем су устројени, који их дистингуира од других актера и својим становиштем “подривају” мир, онемогућају га тако што не предузимају ништа против оних који га угрожавају, разарају, иако је против њихове изворне, првотне и аутентичне намјере и „creda“.

Пацифизам овог типа иде и корак даље. Осим што забрањује одбрану – јер се она не може обавити/извршити без употребе силе и борбе која ју прати – што једнима оспорава право да бране друге, он настоји да беспредметним, необавезним учини и самоодбрану. Онај ко слиједи овако дефинисан пацифизам, не треба ни себе да брани, да пружа било какав отпор, па макар га то стајало и живота самог и

такво становиште јесте пацифизам сам, јесте однос испуњен садржајем који у себи носи, има квалитет и потенцијалитет да га се назове пацифизмом. Тако ова варијанта пацифизма опет демантује саму себе јер ништи оно што постулира као највишу вриједност, а то је људски живот.²⁴ Поједностављено казано, сљедбеници ов(акв)ог увјерења и оцјене “природе”, бити насиља, силе и борбе, дакле пацифисти, сматрају – за разлику од осталих “промицатеља” мира и његове аксиологије и свих других који насиље, силу и рат не претпостављају миру као “медију” разрјешавања социјалних напетости – да је одрицање, избјегавање/непримјењивање одбране не само допуштено, него и обавезно, да је то њихова морална дужност, обавеза, односно да свако супротно поступање, тј. пружање отпора нападачима уз употребу силе, треба третирати као прекршај правила, норми моралног *praxis*-а пацифиста. Ово не-бранити-себе, одустајање од самоодбране и препоручивање истог односа и другима, само је последица претходног става у којем се одбрана и отпор, као такви, морално негативно постулирају, забрањују и настоје и правно естаблирати као пожељни обрасци поступања. Додуше, и ови пацифисти знају да одбрана није немогућа, већ да је недопустива, односно став је овог “погледа на свијет” да право на одбрану не треба, а не да се не може, примјенити.²⁵ Код њих, дакле, оно “треба” не постоји, а у том “треба”, још од Кантових дана, садржан је смисао моралитета, постулира се оно што се хоће постићи (да буде), односно избјећи оно што је морално недопустиво и што не треба да се чини. Одбацујући одбрану и самоодбрану само зато што их је немогуће имплементирати без силе и борбе, пацифисти онда, *eo ipso*, одбацују и казну, тим прије уколико она подразумева насиље и друге форме и садржаје атаковања на личност и дигнитет човјека, групе, колективитета, тако да по њима, ако се њихов свјетоназор и становиште досљедно аплицира у сфери моралитета, конкретних односа између људи, а за чим они теже и настоје наметнути као обавезујуће морално поступање за све, зло - а рат, насиље, сила и сл., су зло по себи, чак на самом врху неке могуће хијерархије зала – остаје некажњено, чиме се беспредметним онда чини свака осуда насиља и право да не будемо објект, жртва насиља и тортуре. У томе и по томе, овакво одређење пацифизма заиста јесте у себи противстављено, неконзистентно и његова операционализација, тј. покушај практичне имплементације остаје морално дискутабилан, неизводив, необавезујући, за било кога осим за онога који у такву солуцију пацифизма вјерује и држи је

²⁴ “Оно што пацифиста стварно чини јесте да, изводећи из претпостављене апсолутне вредности живота апсолутну забрану убијања, закључује да забрана убиства повлачи и забрану одбране од убиства – забрану убиства у самоодбрани.”, вели Јован Бабић, *op.cit.*, стр. 194. Слична становишта и аргументацију износе и већ помињани аутори, као што су Б. Шијаковић, С. Лаушевић, Ј. Нарвесон и други.

²⁵ Упореди: Ј. Бабић, *op.cit.*, и Ј. Нарвесон, *op.cit.*

легитимном. Зато је овакав пацифизам само тек једно приватно, индивидуално становиште, ма колико он сам то одбијао да буде и да прихвати такву етикецију на свој рачун кад му је други дају, без обзира шта је стајало у основи такве оцјене, тј. какво филозофијско, научно или, пак, религијско образложење и оправдање га подупирало. Немогућност универзализације, тоталног поопштења (уколико и ово није плеоназам), апсолутног важења, чему овај пацифизам константно тежи – како кажу интерпрети једне филозофске оријентације и школе мишљења а-про-про пацифизма – а које произилази “из вишка његове претензије”²⁶, ограничава га и “чини такорећи, приватним подухватом, а валидност његовог захтева дискриминаторним. Тај захтев је обавезујући само за оне који га прихватају. Његово прихватање је, међутим, ствар приватног избора.”²⁷ Другим ријечима, свако може бити пацифиста до миле воље, кад год хоће, у мјери и обиму које сам постави, али “о свом руху и круху”, без штете за друге, носећи ризик и одговорност таквог избора и становишта, дакле као своје особ(е)но увјерење и праксу, понашање које из тог увјерења слиједи и које га демонстрира, отјеловљује.

У вези са овако постулираним и у накнадној рефлексiji дефинисаним пацифизмом, постављају се још нека питања. Једно од њих је и однос пацифизма и капитулације, заправо однос спрам побједи и пораза. У неку руку пацифисти ове провенијенције заговарају капитулацију унапријед, предају и прије било каквог покушаја одбране и пружања отпора из разлога и са оправдањем о којем смо овдје већ “реферисали”. Третирање одбране као бесмислене и непотребне, морално неоправдиве, пошто и она укључује насиље и борбу, последица је претходног става да је и сам напад, рат или тзв. иницијално насиље такође апсурдно, односно ирелевантно и да се према њима, тј. набројаним садржајима и формама не-мира, треба бити индиферентан. То, такође, у коначници доводи до једног апсурдног парадоксалног става: пораз је побједа, тј. бити нападнут и не пружити отпор, не бранити се, значи, заправо, испунити пацифистички credo и императив – не примијенити силу, значи окренути и други образ, трпити насиље, физичку и другу тортуру и сл. Тек, дакле, ако се ништа не чини, ако се трпи, подноси рат, сила, борба, реализује се пацифист(ов)ичк(о) увјерење, “идеологија” и циљеви. Трпљењу се даје онтолошко-аксиолошка предност у односу на чињење, јер у толерисању свега и свачега, па и насиље, нема кривице и одговорности, резонују носиоци пацифизма актуелизованог типа. Универзалном апстинирању од употребе силе и кориштења насиља се настоји прибавити вриједност по себи, статус који би био морално надређен одбрани, превиђајући да је, управо са моралног

26 Ј. Бабић, Исто, стр. 203.

27 Ј. Бабић, *op.cit.*, стр. 188. Такође, упореди и стране: 184, 189, 192, 203, 204 и др., те бројна мјеста код Ј. Нарвесона.

становишта, супротна хијерархија вриједности, ако је она, љествица, па чак и компарација вриједности, уопште могућа и сувисла, а није. Уколико би се стновиште о апсолутној апстиненцији у апликацији силе, ма у које сврхе то било, радикално и у свим приликама, без изузетка реализовало, онда би једна од логичких конзеквенција те досљедности била и ситуација у којој нпр. и физички и ментално немоћне и неспособне особе не треба бранити, не треба им пружити помоћ у њиховом отпору да се одбране од нападача, јер је свако уздржавање од силе и борбе морално исправно, пожељније од њему супротног вредновања, става и понашања. Нема сумње, заиста би требала велика ерудиција, изузетна реторичка способност, вербална еквилибристика или, пак, снага вјере да се морално оправда уздржавање, непружање помоћи другима у њиховом отпору и одбрани у описаним околностима, на што се своди или што јесте једна логичка конзеквенција тоталног пацифизма.

Друга могућа посљедица пацифизма испуњеног горњим садржајем и вриједностима које су му иманентне, јесте тежња да се он представи као тактика, као “систем” “мјера и поступака” које би требало да осујете, искључе сваку употребу силе, почетак рата или напада на појединца, групу и сл. Тако би неодупирање сили, агресији или обичном угрожавању физичког и духовног интегритета личности требало да представља тактику одвраћања, одустајање од покретања примарног насиља, рата, од почетног напада, знак агресору/нападачи да промијени, одустане од своје намене и циљева које ратом, насиљем смјера остварити. Конкретно историјско искуство – изузев на спорадичним примјерима искуства квекера, менонита и још неких хришћанских пацифистичких секти (о чему ће тек бити ријечи у овој расправи), те Гандијеве праксе и резултата – показало је сву неефикасност таквог испољавања и практиковања пацифизма, тј. пацифизма као тактике одвраћања.²⁸

Овакав пацифизам постулира, преферира, жели и нада се друштву без ратова, насиља или било каквих других садржаја и форми конфликта и репресије. Он ту своју амбицију и позицију коју настоји да легализује и легитимише, пројектује у будућност, одбацујући сукобе и насиље који тек имају доћи, који се очекују, не

²⁸ Упореди: “... свакако је вредно указати на то да општа историја људског рода не нуди никакво поткрепљење претпоставци да окретање другог образа увек производи добар учинак на нападача”, Ј. Нарвесон, *op.cit.*, стр. 127. Због тога, тј. таквог конкретно-повијесног испољавања и практиковања пацифизма којег је одвећ ријетко било, односно он/пацифизам се актуелизовао, еманирао и био “учинковић” тек у салонским круговима и амбијентима, у квазифилозофској доколици и утопистичким пројектима, често подупртим крипторелигијским учењима и обландама, њему/таквом схватању и практиковању пацифизма и не “слиједи” вања пажња, нема покрића за његово шире промишљање и елаборисање, нити наде у дјелотворност.

либећи се, при томе, да у пуном обиму користи и полази као од неке нормалне базе, све резултате и благодети претходних ратова, тадашњих пружања отпора онима који су узроковали неко претходно насиље, страдања, ратове, учинка одбране од напада и девастација коју су пружали неки други миротворци. И у томе је својеврсни неспоразум пацифизма са њим самим, једна недоследност (у) властитим претпоставкама и начелима, пошто се “одбацује будући рат а прихвата прошли с његовим неправедним тековинама”²⁹, јер рат и његови резултати/консеквенције, па ма какав му исход био, не могу бити ништа друго до афирмација и глорификација силе, а то је нешто што се не може морално дозволити и оправдати, а посебно не у њему (рату) учествовати. Али пацифисти су сасвим окренути садашњости и будућности, разумије се, парцијално и само ускоинтересно, а оно што претходи актуелном стању као да их се не тиче, односно понашају се тако као да је збиља сама од себе конституисана и да једва чека неки пацифистички императив и путоказ за наредни развој. При томе “наши” пацифисти заборављају да оно што њих и њихов сгедо и стремљење, па и саму практичну акцију (!?) омогућује, конституише и даје им неки смисао и *raison de' etre*, јесте управо сâмо насиље, баш напади, тортуре, репресија итд., јер да није њих не би било ни пацифизма, не би се објективисала потреба за њим и за њих, нити би се имало против чега бити, тачније не би се имало против чега не бити, уздржа(ва)ти од напада и не бранити се. То, такође, укида смисао пацифизма и немогућност његове универзализације, па то становиште не може морално обавезивати никога ко у њега не вјерује. Слиједи, најмање, двије крупне импликације у проблематизовању феномена пацифизма јер интерпретација ове категорије става, мнијења и “праксе” не стаје и не исцрпљује се са напријед казаним.

Прва импликација која исходи из горње рефлексije и аутодефиниције пацифизма је она која нас упозорава – разумије се, порука се односи и на саме пацифисте – како није могуће да пацифисти, ма колико се трудили и са индигнацијом, неприхватањем гледали на рат, насиље, борбу и сл., због тога што их одбацују, негативно морално вреднују и предузимају “мјере” да и друге у томе осујете, *inclusive* и тренутке кад су и они сами посриједи, остану невини, да не могу пилатовски “опрати руке” од онога што се дешава пред њиховим очима и чега су они не само савременици него и саучесници, без обзира на сво настојање да се буде на што већој дистанци у односу на рат, насиље, тортуре, понижења, експлоатацију и друге садржаје и обрасце дехуманизације, неправде и атаковања. С.

²⁹ Ово је становиште српског иренолога М. Илића. Наведено према: М. Б. Милојевић, *op.cit.*, стр. 177. И други истраживачи мира упозоравају на ову недоследност, односно потешкоћу и противрјечност у тумачењу феномена пацифизма.

Лаушевић ће чак експлицитно рећи да “и угодно медитирајући пацифисти су учесници у ратном искуству.”³⁰, баш зато што се они позитивно – у правном значењу те ријечи – односе према рату и борби, дакле пропитујући их, аксиолошки их дефинишући и подстичући један конкретан третман истих и историјски, збиљски однос према разноликости искуства које луче тако садржајни и напети процеси, односи и збивања као што су рат, физичка и друга принуда итд. Штавише, протагонисти ове верзије пацифизма сасвим озбиљно држе да они својим понашањем, тј. апсолутном апстиненцијом од отпора, одбране и самоодбране, те наговора других да исто чине безусловно, предупређују рат и страдање, дакле нешто што је по себи зло, неприродно и неправедно, радикално неморално и сл., заправо да полагају темеље и супстанцијализују један општи, вјечни мир као оквир за размах људских потенцијала и хармонију са природом. Пацифисти вјерују да тиме чине, тачније да својим нечињем добију резултате на општу ползу и добробит цијелокупног човјечанства, а не само за себе. А, заправо, посриједи је једна себичност, ексклузивизам чије пуританство потхрањује рат, а не мир, више доприноси разбуктавању страсти сукоба, насиља и борби него његовој пацификацији.³¹ Из тога слиједи битна конзеквенција пацифизма, односно његова димензија чија елаборација значењски попуњава мозаик спознаје и “рељефа” пацифизма.

Ријеч је о томе да тотални, апсолутни и свеprisутни и радикално имплементирани пацифизам у својој коначници утемељује резултате исте као и фанатични, тотални, неконтролисани рат. И то је тај нови парадокс залагања за пацифистички схваћен мир, то је само још једна потврда тезе о противрјечности унутар опсега значења овог појма и (с)(о)пор(н)ости његове досљедне апликације у реалним социјалним односима. Јер, кад се нападачима у неком оружаном сукобу, рату дакле, не пружи никакав отпор, кад се сасвим и унапријед одустане од одбране, за што пледирају и што пацифисти и не чине, а што нападаче углавном не импресионира и не зауставља их у њиховом науму да побиједе, покоре или униште противника, шта је онда то него баш оно што је нападач, заговорник силе планирао и што му је био ратни циљ. Пацифисти могу бити сретни: отпор није пружан, одустало се од одбране, није примјењивана сила, избјегнуто је насиље, рата није било и – “мирна Босна”. Да ли? Шта је са слободом, шта је са правима оних који нису пацифисти, који не дијеле таква/њихова морална увјерења, ставове и праксу, те који сматрају да

³⁰ Саво Лаушевић, Рат – основни феномен и метафора људског искуства, у: Јагње Божије и звијер из бездана – Философија рата, “Светигора”, Цетиње, 1996, стр. 242.

³¹ Упореди: “Парадоксално је да пацифистички схваћен мир, као страх од смрти и од уништења, као везаност за пуки живот, цинично нас изручује горопадној звијери рата.” С. Лаушевић, *op.cit.*, стр. 242.

се до мира може доћи на други начин, другим средствима, поступцима и механизмима и да тај мир мора бити квалитетнији – то су питања која пацифисти у свом фанатизму пренебрегавају или их држе ирелевантним, а заправо нису небитна. Напротив!

Оваква “политика” пацифиста који се пуритански, ексклузивно односе спрам рата, насиља, борбе, (само)одбране итд., тако што их апсолутно одбацују чиме испуњавају налог своје моралне савјести и увјерења друге провенијенције, која црпи мотивацију из других извора и оправдања не може, а да “законито” не преферира и глорификује капитулацију, јасно: прије пораза, пошто за мирољупце претходним свјетоназором легитимисане, побједа не долази у обзир пошто се побиједити може тек уколико се прихвати изазов, борба, само ако се пружи отпор, организује и аплицира одбрана, а изостанак свега тога је иманентан пацифизму. Отуда пацифизам редукује, затвара неке могућности сукоба – побједу “неће”, јер би њоме сам себе “ујео за реп”, тј. негирао властита начела о апстинирању од силе и борбе; тријумф је, дакле, искључен, посебно ако би пут до њега водио кроз чињење, посредством активности, а не неком пасивном резистенцијом, избјегавањем било какве дјелатности, трпљењем свега онога што они морално негативно вреднују, што квалификују као зло: рат, насиље, принуда, малтретирање и др. Отуда је пораз, унапријед “предаја оружја”, капитулација, родно мјесто пацифистичког пуританизма, његов извор и уток, нешто што се жели, што се морално афирмише и постулира и прихвата као нормално, без обзира на цијену и посљедице, а оне су исте као и након неког упорног, исцрпљујућег и свеобухватног рата. Зато се и може рећи “да су фанатични рат и фанатични пацифизам два екстремна става који представљају наличје један другом.”³² Али, ни овдје није крај “приче” о апоријама пацифизма и пацифистичког свјетоназора и “борбе” за мир.

Друга импликација пацифистичке апстиненције од борби и рата, те њихово својеврсно имитирање монашког искључивања из бриге о цјелини проблема, стања и односа у заједници у којој обитавају, јесте немогућност утицања на конституисање једне етике рата, правила борби, на ограничења у рату, на морално и правно нормирање и кодификовање понашања у рату. Лишавајући се те могућности и медија и механизма утицања на “изглед” и ток рата, на његов коначан исход, а посебно у погледу обима жртава, страдања и разарања – а то су све реалије које не само пацифисти морално осуђују, недопуштају и на друге начине покушавају осујетити – пацифисти, макар не-вољно и без свијести о свим посљедицама свог становишта - доприносе једном разузданом понашању у рату које код његових актера подстиче свијест и праксу о томе да је све допуштено, да се ниједан акт и поступак неће санкционисати, морално осудити, правно забранити, односно казнити починиоци (не)дјела. У таквој

³² Ј. Бабић, Рат као појава и као пракса, нав. издање, стр. 148.

ситуацији заговорници ратне “опције”, тј. они његови најекстремнији протагонисти могу само да “трљају руке” од задовољства што у својим поступцима и “амбицијама” ничим нису спутани и што им се чини да је рат стање у којем су легализовани насиље и убијање. Овакво саморазумијевање позиције, подупрте “аргументацијом” филозофске провенијенције или неке друге: религијске, идеолошке, теоријске, свеједно – врхуни не само у осуди сваког рата и забрани учествовања у било којој војни, него и у свеколиком другом изједначавању свих ратова и постулирању једнаког односа спрам њих, из чега проистиче озбиљне последице по актере ратних процеса, а нарочито за невинне објекте белицистичких страсти. А то није амбијент у којем је могуће прописивати моралне обрасце и регуле понашања у рату, јер откуд неком ко у рату и вођењу борби не учествује, ко о томе ништа не зна, ко се тога морално гнуша и гади, право да намеће било какве норме, забране и друга правила.³³

Пацифисти описане провенијенције и у томе исказују своју јаловост. Можда их (од) веће одговорности, па и презира, спашава сазнање да тражење правде у рату само увећава неправду рата, његову рђавост, али се све то мора и непосредно искусити, дакле покушати пружити отпор рату, сили, шиканирању, да би се прибавио легитимитет моралне “дискриминације”, осуде напада, физичке присиле и других облика персоналне девастације. Без тога, идеје, “мјере и поступци”, оправдања и ма како успјешне промоције пацифизма, остају нешто спољашње, “туђе”, наметнуто, неубједљиво и стога осуђено на ефемерност – бар у досадашњој цивилизацији детерминисаној принципима и вриједностима који ју условљавају, омогућавају, одржавају и одређују – и на статус тек једног од више познатих “залагања за мир”. Јер, ма колико аргументи пацифизма против рата били прихватљив за ухо, лијепо изложени, имали подршку медија информисања, неких учених људи, организација, конфесија чак, итд., они не само што нису постали чињеницом, тј. довели до конкретно-историјског стања у егзистенцијалној збиљи, у пракси оно за што се у својим прокламацијама/проповиједима, “теоријама” залажу, односно нису историју усмјерили антиратно, него нису ни аргументи за сам пацифизам. Они остају тек прилог увјерењу да је такво размишљање легално, да се не може законом санкционисати нити, пак, морално доводити у питање, али и то да се интенције садржане у тим размишљањима/учењу не могу учинити моралним императивом за све, а посебно да се на њима или полазећи од њих не може успоставити успјешна платформа, стратегија/тактика одбране, супротстављања рату и његовим пошастима.³⁴ Тим прије што пацифизам, у својој “лаковјерности”, па и површности, не допире до узрокâ рата, до онога

³³ Ј. Бабић, Морал и наше време, цит. издање, стр. 142, 144, 201 и даље.

³⁴ Има и супротних ставова. Упореди: “Али, супротставити се рату и сили није ствар пацифизма и пуке осуде ратних страдања и ужаса рата.” С. Лаушевић, *op.cit.*, стр. 242.

што је у њиховом фундаменту, иза појавне датости, феноменологије која често скрива онтологију сукоба и других антагонизама, а што је последица, макар гледано са једне стране, факта да “Пацифизам полази од тога да је рат зло које се апсолутно мора укинути па је стога претежно емоционално, а не научно определење”³⁵, што се, дакле, не трага за одговорима на питања зашто ратови настају, “избијају”, трају, зашто су тако “ефикасни” и чиме им се може успјешно парирати, супротставити и ставити их под контролу, докрајчити их, осим слаткорјечиве реторике да су зло, да је дужност осудити их, у њима не учествовати и слиједити све остале рецепте неког другог апсолутног пацифисте, нпр. типа Лава Толстоја³⁶, како би се остварило толико жељени, трајни и стабилни мир.

Пацифизам не увиђа - из многих разлога, од којих смо неке бар скицирали, а њихова детаљна елаборација тражи засебно рашчлањивање/анализу – да је пут ка миру, ка инсталисању друштва у којем ће се социјалне и друге напетости, конфликти и онељуђена стања рјешавати средствима, механизмима и поступцима који не би а priori и аутоматски асоцирали на силу, подразумејевали рат, борбе, поробљавање (свих врста и значења) итд., већ медијима супротним од ратних, усмјерен на отклањање узрока, исходишта рата. Та се “активност” (ријеч активност овдје смо ставили под знаке навода зато што би она без њих, без наводника, одвећ политички конотирала, имала би значење неке политичке активности, залагања за реализацију одређених политичких циљева, а овдје се не мисли само на активност у том значењу) може морално оправдати и “подупријети” аргументима моралне природе, може се универзализовати и учинити deontom/дужношћу, обавезом свих: и пацифиста, свих “боја” и опредјељења, и оних који миру теже из других мотива, са других идејних позиција и руковођени другачијим циљевима. Наиме, нико, па ни пацифисти, не могу довести у питање право ангажмана, и морално покриће за њега, на отклањању узрока и повода рата. Штавише, нико није дужан да посебно објашњава и оправдава своје учешће у елиминисању узрока рата, баш као што се не може оспорити право на самоодбрану, па и одбрану, нити њих треба морално образлагати и бранити. Они су, једноставно, и морално и правно

³⁵ Војин Димитријевић, Пацифизам, у: Социолошки лексикон, “Савремена администрација”, Београд, 1982, стр. 437.

³⁶ Свој пацифистички credo, једну симплификовану утопију остварења општег и трајног мира, Толстој је, у заповједној форми, овако исказао: “Учините само свесно оно што су несвесно учинили они официри и војници који су бежали са бојног поља (срамота је не бежати из битке и ићи у њу, ићи у војнике, ступати у најужасније ропство, у војску).

Не дајте новац за ратне припреме, не идите у војску, излазите из ње ако сте сада тамо. То је тако просто и лако.” Лав Николајевич Толстој, /Италијанима/, у: Публицистички списи 1855-1909., “Просвета”-“Рад”, Београд, 1969, стр. 626. Упореди и стр. 627 истог чланка, те Carthago delenda est, цит. издање, стр. 456, 459. и даље.

надређени, и у онтолошкој и у аксиолошкој предности, “старији” су од алтернативе: окретање другог образа и апстиненције од борби. То није никакво апстрактно и пацифистичко ишчекивање мира, нити тек пуко медитативно зазивање мира, него сасвим свјесно и циљано залагање за мир, а за њега се може залагати “само на један начин: делатношћу на његовој реализацији”³⁷. Иако се ово чини, личи на таутологију, она то ипак није: цитираним одређењем се хоће повући јасна дистинкција између реалног и утопијског елемента у појму и пракси пацифизма, на чији рачун је, како смо већ експлицирали, осим некритичког глорификовања и начелног одушевљења и подршке, изречено и много разложних опаски, аргумендованог оспоравања и експозиције неких његових назначених недоследности и унутрашњих контрадикторности.

Нема сумње, експлицирана интерпретација пацифизма није једина верзија овог учења и становишта; штавише, могло би се рећи да речена варијанта није ексклузивно “филозофски интересантна”. Другим ријечима, филозофију, а посебно етику, занимају и друга одређења пацифизма, тачније: филозофија сама из мноштва становишта, “дефиниција”, идеја, покрета и сл. дестилује оне садржаје који јесу респектабилни за озбиљно рашчлањивање/анализу. Али, проиходи из горње премисе, има и оних варијанти пацифизма који још нису “дозрели” за филозофијску рефлексију, па ипак им се не може одрећи амбиција да буду пацифистичка инспирација реализације, одјелотворења мира. И то јесте пацифизам, па макар га неко и “екскомунуцирао” из аналитичког поља филозофски релевантних феномена.

С друге стране, тешко се отети утиску да неке од овдје назначених расправа и интерпретација пацифизма не “болују” од вишка филозофског ероса и смисла, да имају својеврсну метафизичку конотацију, односно, с обзиром на тему и покушај ситуирања пацифизма у сферу моралитета, мета-етичку димензију.³⁸ Наиме, речене интерпретације пацифизма тежиште су стављале на његову логичку димензију, на семантику, а то значи чисто појмовно одређење феномена (само)именованог пацифизам, а мање су се бавиле његовим социјалним утемељењем и модусима егзистенције у збиљи, у

³⁷ Ј. Бабић, Рат као појава и пракса, цит. издање, стр. 138.

³⁸ О томе шта је мета-етика на српском језику се још увијек најпотпуније информације могу добити код Светозара Стојановића, Савремена мета-етика, 3. издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1991. године, те у поговору Јована Бабића тој књизи. У случају дискусије о пацифизму која ме асоцира на схоластичке диспуте о номинализму и реализму, наводим пасаж који то илуструје: “Неслагање између пацифисте и његових критичара можда не би било око тога да ли треба да се помогне другима у невољи, већ око тога да ли та помоћ мора, у већини случајева, да узме облик насиља.” Крег Ихара, У одбрану једне верзије пацифизма, “Гледишта”, бр. 11-12, Београд, 1985, стр. 141. Има и других мјеста која подсјећају на метафизичке трактатусе и довијања о томе колико ђавола може стати на врх игле, не питајући се шта ће они уопште ту.

конкретној повијести која је увијек, *volens-nolens*, саткана и испре-мрежена различитим и противрјечним процесима, односима, и по хоризонтали и по вертикали и по дијагонали друштвене структуре и динамике, а у све то су инволвирани многобројни субјекти афицирани различитим детерминацијама, интересима, вриједностима, аспирацијама итд., дакле социолошким слојем и значењем пацифизма. Због свега тога, у “судару” логике и повијести, појмова и збиље, норми и стварности, предност увијек има живот, повијест/жива историја, а прва “страда” логика, филозофијско настојање да се неки повијесни процеси, садржаји и односи “сабију” у појмове, у “чисте” категорије и да се стварност изводи из њих или, бар, самјерава са њима. Тако је и са категоријом пацифизма. Уосталом, паказали смо неке битне противстављености и недосљедности овог појма, боље рећи презентовали смо неке акценте интерпретација пацифизма које сматрају релевантним да се укаже баш на те аспекте пацифизма.

Наше је становиште да се може бити пацифиста, што имплицира могућност постојања пацифизма и без потпуне освијештености о њему, без самосвијести шта је он, шта све јесте и шта значи, шта (може да) имплицира и како ће се то рециповати и одразити код оних који јесу, а како код оних који нису пацифисти. Бити пацифиста – остављамо сада по страни све дилеме и апорије, а о некима од њих већ смо реферисали, шта значи то “бити пацифиста” и како се то буде, како (се) јесте пацифиста: да ли чињењем (чега/шта, како, кад и колико/у којој мјери и обиму итсл.) или не-чињењем (“активним” нечињењем, обичном резистенцијом, свјесном или циљаном апстиненцијом или на неки трећи начин), те шта значи једна аналогија, парабола која би се могла, можда, примијенити и у случају пацифисте: ја сам онај који нисам, који постоји(м) и самопотврђује(м) се и други ме тако доживљавају, одређују и односе се спрам мене зато што: одбијам (одбрану, отпор и др.), не-учествујем (у рату, борби, насиљу), не-оправдавам (силу, принуду, тортуре, понижења и сл.) – може се и парцијално, у једној димензији или значењу те ријечи и збиље коју “покрива” и изражава, у одређеним околностима и специфичним временским периодима, историјским фразама развитка друштва и сл. Не морају се знати чак ни двије дефиниције пацифизма, а камоли етимологија тог термина, није услов познавање Кантовог “Вјечног мира”, Клаузевичеве дефиниције рата или разумијевање савремених Галтунгових истраживања мира и покушаја заснивања аутономне, нове науке о миру, па чак ни онога шта је и како (у)радио нпр. Ганди итд., да би се самоидентификовало и тако понашало (па ма шта то подразумијевало и ма чиме посљедичило) као да се ради о пацифистима у пуном смислу и обиму те ријечи (!?). Зато је кључно питање за дистинкцију и компарацију пацифисте и оног ко то није, па чак и унутар самог пацифизма, између разних његових варијанти, оријентација, оно које потражује одговор из којег би се разабрало шта је то што двоји, разликује једне од других или међусобно, у оквиру

ових других. Поједностављено и кратко казано то што двоји је, између осталих дистингвирајућих елемената, “разлика у ангажману или посвећености”.³⁹ Они пацифисти који вјерују да им је дужност, морално добро, окренути и други образ након што нападач удари по једном и тиме пресећи ланац зла “још у првом беочугу”,⁴⁰ држе се својеврсног “моралног догматизма”, не одступају од свог *creda* у исправност апстиненције од рата, борби, примјене силе, ни у каквим приликама и ни по коју цијену. Штавише, они, како смо то већ показали, у исправност свог става, а, како тврде зналци, баш “тај став је, а не оцена која му стоји у основи, заправо оно што зовемо ‘пацифизам’”,⁴¹ настоје убиједити и друге мирољупце као и остале протагонисте могућег оружаног конфликта да прихвате њихов свјетоназор, вјерујући да је то спас за све, да је то “ријешена загонетка историје”. Дакле, они су својем вјерују, ставу и понашању максимално и безусловно посвећени, они су “вјерници” пацифизма, фанатици идеје, они њихове постулате и норме енергично заступају и слијепо – Хегел би рекао: случајно – слиједе само зато што су, да парафразирам Т. Р. Гоувир, пацифисти.⁴² Наравно, приговору на циркуларност, таутологију овог одређења тешко је рационално, логоцентрично одговорити. Одговор, пак, даје сам живот.

Апорију пацифизма неки прагматични, рационално-реално-критичко-конкретни, повијесни пацифиста ријешити сасвим другачије. А. Макинтајр сматра да ће недогматични пацифиста, дакле онај који морална начела не сматра сакросантним словом и што допушта његову релативизацију, а за неке то значи историјско, дијалектичко тумачење, рећи: “Ја треба да се уздржим од учешћа у рату али не могу ни критиковати ни осудити непацифисте”.⁴³ Из овог става слиједи мнијење, став и норма да нису сви (људи) обавезни да буду пацифисти, затим да се увјерења и понашања не-пацифиста морају толерисати, па до тога да се и сâмо пацифистичко понашање редукује и исказује само у неким подручјима егзистенције у неким сегментима историје, времена и простора, тек у појединим процесима и односима: у рату нпр. Такође, прагматичних пацифиста има и са другачијом мотивацијом и легитимизацијом (за) оно(га) што држе као своје увјерење и шта сматрају да треба да (не)раде. Њихова “партици-

³⁹ К. Ихара, цит. дјело, стр. 138.

⁴⁰ Ђовани Папини, Историја о Христу, “Народно дело”, Београд, 1994, стр. 115.

⁴¹ Ј. Бабић, *op.cit.*, стр. 182.

⁴² Труд Р. Гоувир, Толеранција и “догматизам” у етици, цит. издање, стр. 236. Овдје се доказује, формално-логичком методом, да из двије исправне премисе не слиједи “исправан” закључак, тачније: само један могући закључак. Тако је и са пацифизмом, односно његовом вишезначношћу.

⁴³ Наведено према: Бренда Коуен, Један етички парадокс, у: О толеранцији – расправе о демократској култури /приредио: Иван Приморац/, “Филип Вишњић”, Београд, 1989, стр. 219.

пација” у ономе што држе за пацифизам, а то је увијек неки(о) ста(в)новиште, је још мање заступљена, они се пацифистима осјећају, идентификују са њима само по неколиким питањима, тек у неким животним околностима и у неком “проценту”. К. Ихара, софистицирани опонент Ј. Нарвесона, тврди да је пацифиста и онај који “верује да, иако је морално исправно изабрати да се живи као пацифиста, није неморално ни не учинити тако”⁴⁴, односно да ће се критериј пацифичности/пацифизма задовољити и простим прихватањем живота без насиља, али без моралне индигнације спрам оних који имају неку резерву за пожељност тог става. Пацифисти оваквог “профила”, исходишта и домета, неће се згражавати ни над евентуалном употребом силе оних који нису пацифисти, нити над тим што “његови” пацифисти не спречавају силу, тортуру и злостављање других сматрајући да тиме не крше никакав морални кодекс. За њих је важно и довољно што су самостално и слободно изабрали свој свјетоназор, у њему фиксирани идеале, начин њиховог достизања, обезбиједили да им се нико у то не мијеша и задовољство што таквим животом никог не угрожавају. У том свјетлу, односно мјерено том мензуром, пацифиста може бити и јесте и онај човек који преферира и опредјељује се за “један начин живота, онај без насиља као најбољи за њега, или живот који ће задовољити и оправдати његово уверење да је такав живот морално вредан.”⁴⁵ И то је пацифизам. Можда не толико филозофски интригантан и респектабилан, али ипак пацифизам, сасвим одјелит од не-пацифизма, а близак многим другим стремљењима ка миру.

На крају овог претреса најфреквентнијих и најплаузибилнијих тумачења пацифизма, а у контексту проблематизовања феномена мира, може се закључити да он, пацифизам, и поред свих оспоравања, од којих је по конзеквенцијама најдалекосежније, а морално најригидније и са радикалним негирањем било какве вриједности овог свјетоназора, оно које пацифизам третира као посљедицу, производ “недуховног става према животу који у свом анти-историјском утопизму негира реалност хришћанске ратничке борбе против зла у историји”⁴⁶, остаје и даље значајан медиј и “канал” кроз који ће се артикулисати неки захтјеви за миром, остаје идеја водила за одређене појединце, групе, слојеве и сл. за “промицање” властитих идеја, увјерења, императива а-про-рос мира и “изградње” друштва без рата, насиља, угњетавања. Идеали пацифизма, посебно оне струје унутар овог изразито дивергентног спектра кретања идеја, ставова, понашања итд., која фаворизује чист, апсолутни пацифизам, никад се неће остварити у цјелости, до краја; увијек ће остати, макар дјелимична, утопија чији ће пројекат, циљ и вриједности неко други готово озбиљити, испунити, као што се никад неће престати сањати снови о

⁴⁴ К. Ихара, *op.cit.*, стр. 138.

⁴⁵ К. Ихара, *op.cit.*, стр. 142.

⁴⁶ Матеј Арсенијевић, Православље и рат, у: Јагње Божије и звијер из бездана, нав. издање, стр. 233.

миру, смишљати утопистички пројекти и испостављати пацифистички идеали, са већом или мањом филозофском, научном, религијском или неком другом инспирацијом, импрегнацијом и аргументацијом. Исто тако, из ових реминисценција о садржајима и модусима бивања пацифизма и изгледâ за инсталисање и супстанцијализовање мира, надаје се важан увид по којем “није неопходно бити пацифиста да би се човек залагао за мир”.⁴⁷

* * *

Претходне реминисценције о феномену пацифизма никако нису смјерале за тим да аксиолошки дисквалификују или са било којег другог становишта дифамирају вриједност и значај овог “свјетоназора”, него само да укажу на неке тешкоће и апорије које су иманентне овој категорији, увјерењу, “филозофији”, ставу и “дјеловању”, те тенденцијама обликовања збиље која исходи, боље рећи тежи да се индукује из његове “природе”, из бити пацифизма. А казали смо већ да се он законито настоји институционализовати, постати морално, а затим и са другим садржајима и на друге начине, обавезујућим смислом и поступцима, тј. универзализовати се и то тако што увијек показује максималистичке претензије. Али управо због тих максималистичких амбиција и демонстрације поопштавања једног – како се разумије из горњих извођења – у суштини парцијалног, па зато и приватног становишта, пацифистичка настојања најчешће скончавају тек и само у друштвеним покретима, асоцијацијама, удружењима грађана, лигама, клубовима, па и групама за притисак и сл., кад је ријеч о социјалним, парapolитичким организовањима и амбицијама у којима има препознатљивих елемената спонтаности, привремености, необавезности, те сектама и култовима пацифистичке инспирације и провенијенције, кад се, пак, ради о религијским и вјерским миљеима и мотивима. Чини се да су то, судимо ли на темељу досадашњег историјског искуства, круцијални и максимални домети у стварању колективног идентитета - за чим толико “жуди” и што транспарентно преферира - својих присталица, промотора и других “љубитеља” и актера пацифизма.⁴⁸ Ту је, истовремено, и “коперникански обрат” у мишљењу пацифизма – од филозофског, тачније етичког, а онда и аксиолошког приступа, тежиште у пропитивању овог феномена се помјера на социолошко и политиколошко. Тиме се опет враћамо улазишту у елаборацију наше теме: односа рата и мира и дескрипције неких учења и објашњења мира, а потом (у мањој мјери) и неких конкретних социо-политичких и историјских залагања за остварење мира и његову “институционализацију” у *societas*-у.

⁴⁷ Ј. Бабић, цит. дјело, стр. 204.

⁴⁸ Ј. Бабић, исто, стр. 203 каже, можда и помало круто, да “пацифизам заправо није у стању да индукује стварање било каквог колективног идентитета”. Ово би, ипак, још ваљало истражити.

Разумије се, социологију у вези са темом пацифизма, код проблематизовања социолошких импликација овог појма и збиље коју (покушава да) супсумира, интересује, прије свега, симплификовано казано, спектар питања која ишту одговоре о социјалним/друштвеним покретима пацифистичке инспирације и *telos-a*, односно питања о пацифистичким покретима. Из свега до сада казаног у овом дијелу расправе, неупитно се надаје став о неспојивости, непоистовјеђењу мировних и пацифистичких покрета, стремљења и сл., тачније о непрецизности њихове синонимне употребе. Једноставно, појмови мировни и пацифистички покрети нису синоними, они се суштаственије разликују од пуког вербалног, на нивоу имена/*nomea*, двојења. Јер, за мир се може бити, залагати и мир се да градити не само из пацифистичких побуда и оправдања,⁴⁹ па отуда сваки мировни “гест”, иницијатива, покрет, форум или, пак, учинак, не морају бити, а најчешће и нису, пацифистичког набоја, значења и “резултата”. Широка је лепеза миротворних тенденција у савремености и томе треба посветити адекватну пажњу, дакле засебан осврт/расправу, а овдје тангирање тог проблема стоји и “збори” као својеврсна фуснота, илустрација за друге ставове “гледе” других питања. Савремени пацифистички покрети, иницијативе, организације, установе, форуми итд. могу бити инспирисани и легитимисани врло различитим садржајима, вриједностима и порукама: од филозофских, преко религијских, до био-медицинских, еколошких, до научних и др., али је за готово све њих карактеристично, одређујуће да инклинирају постати социјална акција на “пропагирању мира, ненасиља, коезистенције, на спречавању рата, наоружања, ширењу милитаризма итд.”⁵⁰ У сваком случају, пацифистичке покрете, без обзира на степен њихове унутрашње кохезије, институционализованости и уплива на динамику социјалне структуре и политичке процесе и односе итд., даље “преузима” и пропитује социологија друштвених покрета. У њиховој близини се налази и политикологија и “вреба” сваки пропуст социолошких дисциплина, а нарочито у дијелу, сфери дјеловања покрета као политичких фактора, што на крају/довршењу свог обликовања, конфигурације и садржинског “попуњавања”/одређења задеси сваки пацифистички покрет. Отуда је важно анализовати природу савремених друштвених покрета, па тако и пацифистичких, уочити разлику између њих, препознати модусе и методе њихове активности, “измјерити” ниво утицаја на укупне друштвене процесе и збивања, а највише на државну политику у области одбране, наоружавања, начина рјешавања социјалних конфликта, односа са другим државама и др.

⁴⁹ Б. Шијаковић сасвим експлицитно каже да “залагање за мир није везано само за пацифисте. Нити пак сами пацифисти имају право да само за себе резервишу привилегију да се залажу за мир.” *op.cit.*, стр. 10.

⁵⁰ Слободан Наградић, Мир, у: И етика и политика, “Глас српски”, Бања Лука, 1999, стр. 184.

Рекапитулирајући разматрање многоликости манифестовања пацифизма, од његових филозофских претпоставки, утемељења и извођења, па до проблематизовања неких контроверзи у вези са њим, ваља казати да је његова актуелна “употребна вриједност” скромна, али је више него уочљива тенденција афирмације улоге овог свјетоназора, прије свега у томе што је он једна другост/другачијост и истовремено отпор, противљење, нада у могућност ограничавања сировости и суровости рата, његове натуралности и истовремено оплемењивања, култивисања човјека, успостављање свега онога што рат прекида, дезавуише, што насилно намеће или одузима, при чему не треба сметнути с ума факат “да се ратно насиље не састоји толико у рањавању и разарању колико у прекидању континуитета личности”⁵¹, и не треба га тек тако отписивати и са презрењем гледати на оне који га пропагирају, покушавају да живе у складу са императивима његових диспозиција. Тим прије што пацифизам у својој утопичности, фрагментарности, немоћи остаје тек бенигни покушај преинаке свијета, успостављања неког другачијег система вриједности, аксиологије мира, универзализације моралне дужности да се не учествује у рату, да се он одбаци, да се занемари (само)одбрана, да се избјегава борба и посвемашње насиље, и зато је безопасан по сљедбенике бога Ареса.

А што се тиче мира, дефинитивно је извјесно да је дискурс о њему смислен тек у контексту говора о рату, тачније кад се мир и рат посматрају као појмовни парови, истина супротстављеног исходишта и значења, да је он могућ – у мјери у којој је могућ и са квалитетом који му тај статус може обезбиједити и легитимисати га, о чему тек треба извјестити у једној засебној елаборацији – тек уколико је више од одсуства рата и транспарентног насиља, уколико је више “од јавног непријатељства: мир је солидарност, слога, усклађен напор слободних људи у циљу сопствене сигурности и среће; то значи онемогућити рат увођењем заиста човечанских односа између свих народа и света и побеђивање његових узрока друштвеним, материјалним и моралним напретком човечанства”⁵², тек ако се развије култура мира, а сам мир пак постулира и изводи из духа људи у коме ће се мир разумијевати као природно стање.⁵³ Али не треба гајити илузије и пророковати друштво и односе у њему без рата, сукоба, насиља, са трајним и сигурним миром. Јер, предвиђати и покушавати “научно” доказивати, очекивати “идеално стање без рата значило би да почиње неко ново време, потпуно различито од свеколиког досадашњег

⁵¹ Б. Шијаковић, *op.cit.*, стр. 11.

⁵² Федерико Мајор у сарадњи са Семом Тангијаном, УНЕСКО: Идеал и акција – актуелност једног визионарског текста, Завод за међународну научну, просветну и културну и техничку сарадњу Србије и Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Београд, 1997, стр. 24. Уп. и стр. 29, 49, 59 итд.

⁵³ Упореди: Ф. Мајор, *op.cit.*, стр. 31, 20 и др.

времена”⁵⁴, а упоришта у досадашњој историји за то нема. Дакле, миру још предстоји упорна борба, не и рат, наравно, за његово супстанцијализовање, озбиљење, стабилизацију и “владање”.

SOME INDICATORS OF APORETICNESS OF PACIFISM AS A SPECIFIC OPINION AND PEACE PRACTICE

Slobodan Nagradić

Abstract: this work treats the essence and manifestations of the phenomenon of pacifism. In addition to that, it starts from philosophical-ethical founding and implications of this category, its meaning, appearance, sorts, etc., but the field of analyses also includes parameters and imperatives of sociology and political science. It appears to be completely justified and legitime, having in mind fact that pacifism, as „unity“ of ideas, contemplations, teachings/theories, projects, states, initiatives, activities, media(tors), mechanisms, instruments, forums, associations, institutions etc., is relevant social, and additionally political reality, proces, relation and result, or having in mind fact that almost every pacifism „apparently“ consists of permanent intention, necessity of to institutionalise and establish it. On the other hand, the author shows that one „face“ of pacifism is its immanent, inner tension, contradictory, inconsistency within itself, especially when it is, from the area of theory, ethics, philosophy, theology etc. transposed and focused on the world and spaces of human things, or moral and politics. Within this treatise, it is proved the idea of theoretical-practical insufficiency of pacifism and impossibility of its radical and total, all-time implementation and making serious in particular historical circumstances, without denying and changing the sense and potential significance of that issue and the value of approaches, opinions and researches of peace, peace-making and peaceloving, but without absolutisation of its start points/principles, messages and repercussions.

Key words: *peace, peacemaking, peaceloving, pacifism, war, attack, violence, repression, resistance, defence, ethics, moral, imperative, rule, non-violence, peace movements, polemology, irenology, peace research, rightful war, war law, humanitarian law, justice, international public law, war peace initiatives, organizations, tolerance.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Арсенијевић, Матеј (1996): Православље и рат, у: *Јагње Божије и звијер из бездана – Философија рата*, «Светигора», Цетиње
2. Бабић, Јован (1997): Морал и наше време, «Просвета», Београд
3. Бабић, Јован: Пацифизам – да ли га је могуће и потребно морално заснивати, «Гледишта», бр. 11-12, Београд, 1985.;
4. Баинтон, Роланд: *Хришћански ставови о рату и миру – Историјски преглед и критичко преиспитивање*, «Алфа и омега», Београд, 1995.;
5. Беланчић, Милорад: Умирујући логоцентризам и рат, «Луча», бр. 2, Никшић, 1992.;
6. Библија или Свето писмо Старога завјета, превео *Стари завјет: Ђура Даничић*, Нови завјет превео: Вук Стеф. Караџић, Бротанско и инострано Библијско друштво, Београд, без године издања;
7. Брија, Јован (1997): *Речник православне теологије*, Хиландарски фонд Богословског факултета Српске православне цркве, Београд

⁵⁴ J. Бабић, op.cit., стр. 162.

8. Бубања, Павле (1993): *Философија мира*, 2. издање, «Научна књига», Београд
9. Велимировић, Николај (1997): *Рат и Библија*, Светосавска књижевна заједница, Београд
10. Векио, Ђорђо (1998): *Право, правда и држава*, «Плато», Београд
11. Вишнар, Фран (1990): Мир, у: *Лексикон темењних појмова политике*, «Школска књига», Загреб
12. Вукомановић, Милан (1996): *Рано хришћанство – од Исуса до Христа*, «Светови», Нови Сад
13. Галеано, Едуардо (1996): *Бити као они – Култура мира и неоколонијализам*, «Гутенбергова галаксија» и «Ваљевска штампарија», Београд-Ваљево
14. Гоувир, Труди Р. (1989): Толеранција и «догматизам» у етици, у: *О толеранцији – Расправе о демократској култури* /приредио: Игор Приморац /, «Филип Вишњић», Београд
15. Гробовшек, Бојан (1987): *Мировни покрети*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд
16. Димитријевић, Војин (1982): Пацифизам, у: *Социолошки лексикон*, «Савремена администрација», Београд
17. *Европски дискурс рата*, уредио: Обрад Савић, часопис «Београдски круг», библиотека «Circulus», Београд, 1995.;
18. *Енциклопедија живих религија*, 2. издање, НОЛИТ, Београд, 1992.;
19. Ихара, Креиг: *У одбрану једне верзије пацифизма*, «Гледишта», бр. 11-12, Београд, 1985.;
20. Лингер, Ернест (1992): *Рат као унутрашњи доживљај*, «Луча», бр. 2, Никшић
21. Кант, Имануел (1995): *Вечни мир. Филозофски нацрт*, «Гутенбергова галаксија» и «Ваљевска штампарија», Београд-Ваљево
22. Ковачевић, Брацо (1995): *Рат*, «Светови», Нови Сад
23. Лаушевић, Саво (1996): Рат – основни феномен и метафора људског искуства, у: *Јагње божје и звијер из бездана – Философија рата*, «Светигора», Цетиње
24. Лихт, Соња (1993): Мир, у: *Енциклопедија политичке културе*, «Савремена администрација», Београд
25. Мајор, Федерико: у сарадњи са Семом Тангијаном (1997): *УНЕСКО: Идеал и акција – актуелност једног визионарског текста*, Завод за међународну научну, просветну и културну и техничку сарадњу Србије, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Београд
26. Марги, Лучио (1983): *Покрет за мир и европски социјализам*, «Марксизам у свету», бр. 3, Београд
27. Марсел, Жино (1994): *Борац без оружја*, Међународни комитет Црвеног крста, Београд
28. Милетић, Андреја (1993): Рат, у: *Енциклопедија политичке културе*, «Савремена администрација», Београд
29. Милојевић, Б. Момир (1995): Схватање мира у радовима Михаила Илића, у: *Правна и политичка мисао Михаила Илића*, Правни факултет, Београд
30. *Мир на Земљи – антологија*, «Гутенбергова галаксија», Београд, 2001.;
31. Наградић, Слободан (1999): *И етика и политика*, «Глас српски», Бањалука

32. Наградић, Слободан: *Један поглед на пацифизам историјских мировних цркави*, Радови Филозофског факултета, бр. 1, Бањалука, 1998.;
33. Наградић, Слободан: *Преглед неких дохришћанских схватања мира*, «Градишки зборник», бр. 3, Градишка, 2001.;
34. Наградић, Слободан: *Прилог тумачењу Кантовог схватања мира*, «Путеви», бр. 3, Бања Лука, 1997.;
35. Најгел, Томас: *Ратни покољ*, «Гледишта», бр. 9-10, Београд, 1985.;
36. Нарвенсон, Јан: *Пацифизам: филозофска анализа*, «Гледишта», бр. 11-12, Београд, 1985.;
37. Папини, Ђовани (1994): *Историја о Христу*, «Народно дело», Београд
38. Приморац, Игор (1989): О трпљивости и моралу, у: *О толеранцији – Расправе о демократској култури* /приредио: Игор Приморац/, «Филип Вишњић», Београд
39. *Религија-рат-мир* (1994): Југословенско удружење за научно истраживање религије /ЈУНИР/ и «Просвета», Ниш
40. Симић, Драган (1993): *Позитиван мир – Схватање Јована Галтунга*, «Academia nova» и «Архив Кљакић», Београд
41. Стојановић, Милојко (1993): *Полемологија и иринологија*, општи део, «Номос», Београд
42. Шијаковић, Богољуб: *РАТ(у)РАТ(и)о(налност) – Између рационалног насиља и насилне рационалности*, «Луча», бр. 2, Никшић, 1992.;
43. Толстој, Лав Николајевич (1969): *Публицистички списи 1855-1907*, «Просвета» - «Рад», Београд
44. Унамуно, Мигел де (1993): *Грађански рат и мир*, «Време», Београд
45. Харе, р. М.; Мир, «Гледишта», бр. 9.-10, Београд, 1985. и
46. *Хришћанство и политика* (1998): уредио: Зоран Милошевић, «Бели анђеос», Шабац

RESUME

Today, at the beginning of the second decade of the 21st century, more and more "signs of the times" that indicate the conditions from which, explicitly, by itself, or secrete leads to the conclusion that the years and decades ahead of us before and no longer be the tension, conflict and war, but of peace. If the "per acre day knows", ie. if it reaches the conclusion on the basis of conflicts and wars just past the last few years, for example. war in Iraq, Afghanistan, Sudan, Georgia, Egypt, Libya, Syria, and in several African, so. Sub-Saharan countries, be they It (was) the civil wars of aggression against any military alliance of sovereign (?) states, or their wars with each other - so that many conflicts. low intensity and not to mention - and keeping in mind the fact that they are slow and difficult to establishing and maintaining the ceasefire, especially arranged, it is clear that the scientific study of peace must devote far more attention. In the civil wars in former Yugoslavia (1991-1995.), and a series of modern, forward these wars, peace movements, of whatever origin and inspiration, not only the pacifist, almost did not even hear, let alone the whatever particular, political and propaganda means, stop and take the matter to an armed conflict, bloodshed, destruction and utter other disasters. Facts about sufficient for review, as phenomenology and ontology, and axiology, teleology, and the results (post) modern peace movement, without prejudice, at the same time, the ideas and values of peace, peaceful and peacemaking in question.